

ГАРТ

К 6524

ІІ:

Ю. Кулик, Мих. Дубовик, Ю. Дубков, Зінаїда Ен.

А:

СМІЛЯНСЬКИЙ.— Машиністи, ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ — Батько

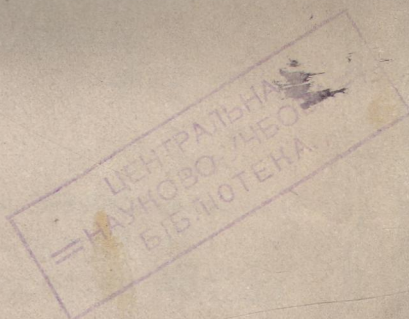
ТІ:

КОРЯК.— Веселий швець Максим Заноза, В. АНДРІЯШ.—
хвала Обсерваторові, М. ДОЛЕНГО.— Змістова ритміка в
ричному творі

— I

28

САВНЕ
НИЦТВО
ВІНИ

Ціна

ВІДКРИТО ПЕРЕДПЛАТУ НА 1928 РІК
НА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТА-
РСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ВУСПП)

„ГАРТ“

(ДРУГИЙ РІК ВИДАННЯ)

Редакційну колегію журналу складає:

І. КУЛИК, В. КОРЯК, І. МИКИТЕНКО, М. ДО-
ЛЕНГО, П. УСЕНКО, В. СОСЮРА, В. ЮРИНЕЦЬ

ЖУРНАЛ „ГАРТ“

об'єднує українських пролетарських пись-
менників та критиків

ЖУРНАЛ „ГАРТ“

містить художні твори, критичні публі-
цистичні та наукові статті з різних питань
мистецтва взагалі та літератури зокрема

Адреса редакції для листування в справах рукописів —
Харків, вул. К. Лібкнехта 31, ДВУ, „ГАРТ“

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 12 міс.	6 крб.	— коп.
„ 6 „	3 „	25 „
„ 3 „	1 „	75 „
„ 1 „	—	65 „

Окреме число 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ
СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ
Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, 11
А ТАКОЖ УПОВНОВАЖЕНІ ПЕРІОДСЕКТОРУ
СКРІЗЬ ПО УКРАЇНІ

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

16324

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА
84520

№ 1

СІЧЕНЬ

1928

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО,
В. СОСЮРА, П. УСЕВІЧ, М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

9 68

[89179 (05)]

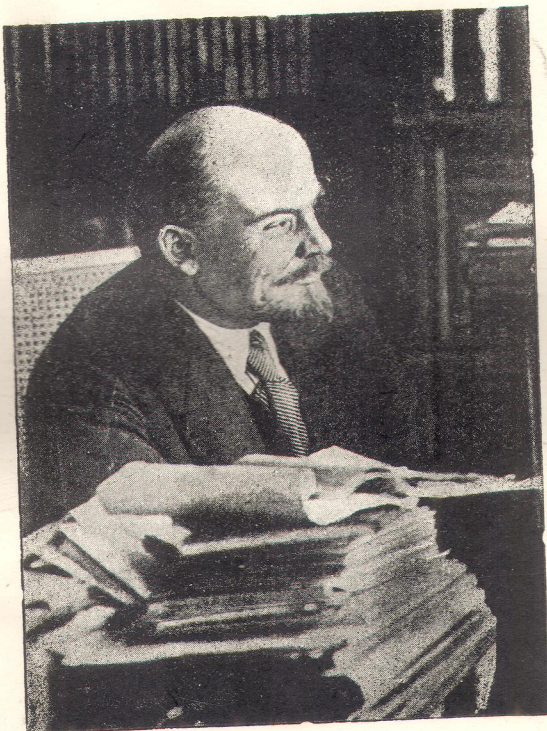
Укрголовліт № 445.

Зам. № 735.

Тираж 1000.

ЗМІСТ

	Стор.
І. Ю. Кулик. — Карачай, уривок з поеми	5
Смілянський. — Машиністи, повість	9
Мих. Дубовик. — Мета, поезії	40
Олексій Кундзіч. — Батько, новела	41
Ю. Дубков. — Похід, поезії	47
Зінаїда Ен. — Зимовий ранок, поезії	48
В. Коряк. — Веселий швець Максим Заноза	49
В. Андріяш. — Похвала обсерваторові	67
М. Доленго. — Змістова ритміка в ліричному творі	73
Бібліографія	85
Хроніка	90

В. І. Ульянов (Н. Ленін)

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА.

І. Ю. КУЛИК

КАРАЧАЙ

(Уривок з поеми)

Пролог

Станція „Степная“ —
Справді степова :
Мокрі сараї,
Блекла трава ;
Далі — рівно, рівно, рівно —
до одчаю.

А в уяві гори,
А в уяві прірви —
Карачай.

Невже розлюбив вас,
стеги ?

Невже рідніші —
кряжі ?

Ні. Ні.

Але в серці щось розтопилося —

І вже назад не звяжеш.

Але степ
не кургани —

Перетяли
снігові вершини

І не снігом талим —

Камнеструпом вкрились

Степові рани.

Люблю степ і гори, і море...

— Овва! Так потрапить

І хуторянин.

— Що зробиш,
як серце роз'їли вітри океану.

Що зробиш,
як по степних бур'янах розпласталось.

Що зробиш,
 як стисли 'го кряжисті лапи
І кам'яні зуби не кинули гризти.
А ще люблю тебе,
 люблю тебе —
 місто.

І

Зеленавою смужкою моря Кубань
Ковтає піняву Таберду.
Про ці гори співала бандура,
Про розвіяність хмарних убрань.

Каміння кістлява короста
Цупко до днища тулиться.
Заюрбив узбережжя аул
З-за Кам'яного Моста.

А за ним — вітровійні рощелини
Заховують заздрісно чари,
Що сіяв велетень Карча
По їхніх пощерблених щелепах.

...Привів Карча свій нарід із Криму —
Карча — непереможний велетень.

І гук був, і грім
По гірських рощелинах.
І прийшли на Кавказ, і шукали луків,
І шукали пасовиськ по горах.

І грім був, і гук,
І тремтів перевалами порох.
Вже звивався ogniщний дим
В долині приборканим плазом,
І гук був, і грім,
Як почув кабардинський князь.
Кінь, як змії — і меча до рук;
Сяє золотним лушпинням шишак.

І грім був, і гук :
— На чужинців накласти ясак,
Всіх дівчат забрать без калиму, —
Хай скориться юн і стар!

Та гук був і грім,
Як Карча гнав князівські отари.

Карачай

Князь услід — опанцирений крук —
Аж Ельбрус залютився заметами.
Та грім був і гук,
Бо на поміч Карчі йшли сванети...

Ох, і скільки ж бляшаного грому,
Ох, і скільки ж барильного гуку,
Ох, і як воно нудно самому
Списувать все це для друку!
Ох, і нудно ж навіть рощелинам
(Ач, посивіли схили азбестом)
Про грім і про гук, і про велетня,
Про Карчу туманаду плести.

Нема Карчі. Не було Карчі.
От послушайте осокорів,
Послушайте кленів:
А був такий шириї,
Такий бадьорий —
Був —
Ленін.
Така велика-велика ясна сакля.
Такий великий-великий
ясний чоловік.
І гори плакали,
І плакали чабани,
Коли він зник...

II

Карачай:
Чабани, баранці, арби.
Карачай:
Всього шістдесят тисяч.
Не вітри, не дощі порізьбили

Ці узвишся.
Порізьбив їх роз'їдливий біль,
Їх бої порізьбили і страти,
Як із півночі йшли сараною салдати
Й безнадійно змагався Шаміль.

Потрощила їх дика орда,
Коли гнали голодних ситі;
І слали, і слали, і слали джигітів
Карачай, Адиге, Кабарда.

Був Амін, Сюлейман і Сефер,
Післанці— емісари — наїби...
І насичені кров'ю засніжені глиби
Жевріють нею й тепер.

О, Шаміле! Трагічний Імам!
Брів твоїх незамирені злами —
Тільки рух — і на страту нестримно валами
Юрми йшли чабанів - мусульман.

О, Шаміле в зеленій чалмі!
Буйний вітязь тих повістей трудних!
Вірив широко в незбитність коранів облудних,
Вірив — вів — доки міг, доки вмів.

О, Шаміле, не докір це, ні,—
Вже роки твої блуди поглинули.
Тільки шкода, що темні та віддані гинули
У безглуздій, прекрасній борні.

Одлунав Шаміль. І нема Шаміля.
Ось послухайте осокорів,
Послухайте кленів:
А є такий щирий
і мудрий,
і вмілий —

Є —
Ленін.

Він усіх утішив, що плакали,
Чабанам дав землі, баранців,
Він був у кожній саклі —
І в оцій, і в оцій.
У кожному коші. У кожному аулі.
Він був.

Він є.
Він буде.

І його не забули —
Ні гори —
ні люди.

Мікоян - Шахар
Листопад, 1927

Л. СМІЛЯНСЬКИЙ

МАШИНІСТИ

(Повість)

ЧАСТИНА II

XII

Як і що-дня проревіли над посьолком ранкові гудки. А вулиці — тихі, безлюдні. Над ямою з поворотним мостом похмуро мовчав деповський корпус, і задимлені ворота його численних стійл закривали всі входи — ніхто не відмикав грубих залізних засовів.

Коло самого корпусу на рейках сиділо двоє сторожів і тривожно перешіптувались, поглядаючи на відчинену хвіртку, що нею завжди проходили робітники. Цим ранком вони не побачили жодної постати, що поспішала б, як завжди, до корпусу.

— Отой їх не пуска, що за хвірткою на вулиці причаївся. Якись двоє було зайшли. Так він і руками, і ногами перед ними — не помоглося: пішли до стійл. Тільки ж постояли яку хвилю під замкненим корпусом і назад рушили. Таки побоялися того, що на вулиці, потому — раз ба-стують, значить, капут — кидай робити й біжи в жита спати, бо якраз скуштуєш і нагаїв, і шомполів.

Другий сторож заговорив незадоволено:

— Допіру під парканами коло майстерень обходив — таке й там. Другий гудок заграв, то повідмикали монтьори корпуси, а людей, хоч запали, ні душі... і слід не пахне. Которий путящий, так хоча під ворота прийшов або недалеко провулками блукає, бо не знати, що буде, а то більше зраділи, що робити не треба, і носа не показують.

Він замовк, жадібно вп'явшись в хвіртку. Може таки хоч кілька чоловік, та не послухають бунтівника, що стереже на вулиці кожного. Першому було трохи моторошно й хотілося говорити, щоб розвіяти страх.

— Ну, я, знаєш, ось тільки зміни дочекаюся, та як піду, то не принесе мене нечиста сюди й завтра й позавтраму, і аж поки всі не підуть робити.

— Бо ж тобі це легко: сидиш на хуторі в сина. Шукай тебе. А мені, лиш не піду на чергу, зараз гості на квартиру: „а чому ти, більшовичка

твоя мама, на роботу не йдеш?" Задеруть тобі кожуха та нагаями певну припорцію, що полагается, приділять.

— Ну, браток, коли тільки нагаями, так це ще мислено, а от, коли за шомполи візьмуться, тоді, браток, повна невидержка. Та ще буває переперчать нашої припорції так, що й не сидітимеш, і не лягатимеш, і стояти в рівновесії несила буде — в усі закутки шпигатиме, немов тебе гірчицею всього вимазали. Отак вони вміють.

— Мене ще не били, — хмуро промовив другий.

— А мене, браток, знайомили з цим делом, як розвалили громадою панові скотарню.

— Ну, то що?

— Нічого. Гаразд минуло. Десять день у лікарні одлежав, поки загоїлось. А інші всі жнива пересиджували у в'язниці.

Потім він скрутив цигарку й говорив далі:

— У таких, браток, случаях краще робити, як свої наказуть — страйкувати, значить, страйкуй, потому — все їдно битимуть. Гайдамаки не всиплють, так свої товариші десь у суточках здибають, то ще дуже постараються: вони свої, не сумліваються, що ти кія заслужив. Краще, браток, коли чужі б'ють — менше чухатимешся, та й не докорятимуть після.

— А я нікого не боюся — ні чужого, ні свого. Хай вони показяться — їм забастовка та колотнеча всяка, політика й так і далі, а до тебе по душу прийдуть. Городяни поховуються, бо вони один одного не знають, а за тобою на селі кожна собака слідує.

— Ну, не говори: зостанешся на роботі, а власть бува измениться та комісари прийдуть — тоді видихай. Стоїть на стайні коняка — реквізують; корова на вигін вийшла — реквізують, і самого тебе...

— Теж реквізують?

— У сто разів гірше — без роботи можуть лишити. Раз пролетарія — своїх піддержуй.

Другий перервав його:

— Дивись — ковбасу нечистий припер!

— Це, браток, для охрани спокойствія.

— Та хто ж це стане те спокойствіє порушувати? Зараз третій гудок заграє, а в депі — душі живої...

— Чекай, о восьмій контора зійдеться, будуть люди.

Коло хвіртки нерухомо стояв німецький вартовий з рушницею за плечима. На широкому багнеті гостро відсвічувалось раннє сонце.

— А бунтар той, певне, втік, бо хіба ж таку публіку німець потерпить?

— Звичайно, зник. Хай би він ще й до німця з агітацією: „так і так, мовляв, пане-товаришу, забастовка в нас, так, може, ви пішли б

Машиністи

у жито спати? Тільки ж вони, браток, із закутка можуть действовати, а навидноті їм кришка. Німець зараз: „цюрік!“, і пожалуста під замок у холодочок, господа. Знаєш, під станцією льох єсть?

Вони зареготались. Потім враз затихли й обличчя їм напружились.

— А це ще кого знесло на паркан?

— І справді, лізе... Це той, диви, що під хвірткою допіру робітників гонив.

— А якого дідька йому треба тут?

— Та вжеж нікого, як не нас.

— І справді, сюди дияволова душа суне. Хіба німця гукнути?

— Ех, мабуть, і тепер без канчуків не минеться! Не гукай німця: гірше буде. На случай спитає що, кажи, що от, мовляв, змена не йде, так німець нас не випускає...

До них швидко підходив Юрко Воловик.

— Ану, куркулі, забирайся звідси! Додому хіба не пора?

— А ти що, кумендант у нас?

— Хоча й не комендант, а псувати нашої справи не дозволю!

Сторожі впізнали Юрка й стали сміливіші з ним.

— А ти, парубче, за собою наглядай, — удався до нього другий сторож, — а до нас свого носа не совай. Твоє дело — тендер і під машиною з мастильніцею, от і роби своє. Постановили тебе в депі на маневри, так і роби, що звеліли, а ти народ каламутиш.

— Не каламучу, товариші, а хочу права. За що нас арештовують? За що товаришів на Пинські багнища заслали? Та й ви сами хіба сліпі були, як гайдамаки на вигоні вас збирали?

— Ми на роботі тоді були, — відказав похмуро другий сторож.

— Ну, коли не ви, то ваші родичі, певне, знають.

— А, звесно, знають. Я в больниці десять днів вилежав. Що й казати — всі хороші!...

— То що ж, товариші, кидаєте робити?

Другий сторож відказав сердито:

— А чого маємо кидать? Прийде змена — здамо й підемо тоді.

— Зміна не прийде: ми її вернули. Вони собі відпочивають, і ви йдіть. Усе їдно від німця подяки не дочекаєтеся.

— Та вже ж побачимо, що буде.

— Дивіться ж. Не кинете варті — пошкодуєте потім. Тоді не просіться.

Сторожі дивилися пильно вслід Юркові, аж поки його голова востаннє повернулась до них і зникла по той бік бетонного паркану.

Що ж маємо діяти?

— А чорт його відає. Може, німець випустить?

Рушили до хвіртки.

- Пане, — удався перший сторож до вартового, — ми вже свою службу, того... відбули й тепер нам пора геен на хаузе. Понімаєте, пане?
- Цюрик! — гаркнув вартовий і подав патрон в дуло рушниці.
- Та ми ж, пане, не робітники... ми — сторожі.
- Цюрик!
- Ні чорта, браток, не вийде з цим йолопом. Дихать би йому так не дало, як нам бастувати хочеться.
- Сторожі відійшли вбік і знову посідали на рейки.
- А цікаво, чи на сигнальній башті хто є?
- Нема, повтікали, а змена не прийшла.
- Помовчали.
- А чи не спробувати нам через паркан?
- Чорт його... А не стрілятиме?
- Та й не побачить. Ось за вагони зайдемо й переліземо. Там провулком і — поминай, як звали.
- Вони рушили за вагони, що безкінечними хвостами простяглися по запасних путях — величезні довгі змії спинилися відпочити по довгій дорозі.
- Позлазили на високий дерев'яний паркан.
- Так, виходить, брате, потягам тепер ні до станції, ні від станції?
- А так. Ні туди, ні сюди... Хоча і сам Гінденбург з Берліну екстренним — не пустять. Раз на сигнальній нікому стрелку зделать, значить — стоп! Не рипайся тут.
- Верно. Молодці. На чому ж тепер німці хліб везимуть з України?
- Та й без пива ці, що тут, лишаються.

XIII

На засміченім пероні вокзалу й по навколишніх путях порожньо, тихо. У день страйку заборонили стороннім ходити в будинкові станції й навколо. Кілька потягів підповзли до вхідних семафорів — спинилися, жалібно скиглячи свищиками. Німецькі вартові вірними бульдогами блукали слідом за бригадами, не даючи їм розбігатися. І сам начальник станції, злякавшись гніву робітників, зник без сліду. Його помічники вперто переховувалися в картоплинні по сусідських городах — їх не відшукали настирливі, розлючені вартові. Вокзал стояв порожній, тихий — прислухався пильно, про що шепочуть міські вулиці, гудуть телеграфні драти. Але в залі телеграфу старші телеграфісти знесилювалися, приймаючи з лінії тривожні звістки — вся їх підручна молодь пішла на посьолок. Гуляє сміливо гучна луна великими залами вокзалу. Випадкові подорожні розійшлися на місто, далі від усякого лиха. В кривих завулках посьолок, що заплутаним павучим вузлом збіглися до пасажирських воріт, виповнює повітря дужа парубоча пісня, а в ній один високий голос вистрибує, джигітує межи всіма іншими.

Відпочивають майстерні, депо, на путях не заливаються свищиками стрілочники і в комендантській падає в знесиллі пан „кумендант“, лаючись у трубку на телефоністок і на свого невдачу секретаря, Коломійченка Павла Степановича.

А коли в господі Довгих наставала вільна година, Віра поспішала на переїзд і знову займала свою варту. Потяги не йшли, а вона все сподівалася зустріти батькову машину.

Переїзд відтинав од посьолку чималий кут. Широкий, зелений шлях підповзав до нього з навколишніх сіл, перекидався через залізні путі й гуркотів далі бруком до міста.

Вона ж сиділа на ослоні під сторожовою будкою і забувала лікметким годинам, аж поки ласкавий вітер не накидав зоряної мережки на думки неспокійних натомлених посельчан.

В неділю весь переїзд завітчався групами посельчан. Ні палюче сонце, ні пильний догляд німецького вартового не заважали розмовам, вигукам, жартам. На путях було порожньо й спокійно. Десь за верству коло депа з зухвалим свистом маневрував єдиний паротяг.

Віра бачила гурток молодих робітників, що палили спокійно цигарки, розкидаючи навколо сміливий голосний регіт. Серед них упізнала сина візника, що в нього німці реквізували коня. Обличчя парубкові було в присохлому багні, а очі — червонясті, немов п'яні. З-під навислих брів вони стежили за байдужим натовпом, немов шукаючи, на кого б злити пекучу зненависть, що все не знаходила собі виходу. Коли в депі озвався паротяг, парубкові пересмикнуло обличчя. Він довго углядався в путі. Потім зісно, садистично розтер ногою недопалок.

Віра зауважила, що й увесь цей гурток нервово розглядається навколо, що парубки вперто держаться гурту й що найбільше, певне, цікавить їх далекий маневровий паротяг.

Що вони мають робити? Неспокійно вона оглядалася навколо. Але на інших обличчях не було видно будь-якого обміркованого наміру. Байдужість і підкреслена зухвалість позначали весь натовп.

Раптом Віра збагнула. До переїзду наближався маневровий паротяг. Група з візниковим сином миттю розтала. Віра побачила, як несподівано розійшлися вони вздовж путі обома сторонами. Та лише вона бачила їхній замір: натовп розсипався по всьому переїзді, і в ньому розгубилися ті, за ким слідувала Віра. Вона була певна, що лише проїде переїздом паротяг, як усі ті шестеро сильних рішучих людей скочать на машину. Тривожно оглядалася навколо. Було ясно, що машиніст мусить вести свою машину за переїзд. Народ сходився до путей. Усяк хотів глянути на того, хто посмів у ці дні стати на машину. Справді, звичайна маневрова машина, що завше розвозить вагони, у ці дні стала явищем надзвичайним. Наближаючись, машиніст прискорив рух, пустив з циліндрів

пару, що заволокла миттю всю машину. Потім перед очима Вірі майнули переїздом вкутані парюю колеса. Десятки голосів закричали, хтось пальнув із рушниці, і постріл захлинувся у вигуках натовпу. Потім народ рушив за переїзд, де машина раптово спинилась. Віра зрозуміла: кілька робітників скочило на машину, це вони її спинили. Сильні руки відтягли від машини механіка. У ньому Віра впізнала вогке, забруднене чужими руками обличчя Сергієвого батька. На тендері на мить звелася голова помічника, потім його постать майнула вниз на путі, і за хвилину він стрибав путями навтіки від натовпу. Його здоганняли регіт і свист людей.

— Куси його, куси!

— Ату!

— Держи!

— Хо-хо-хо...

Але той уже зникав за будівлями. Тепер на машину налізло сила народу. Хтось опинився навіть на будці механіка й чоботом намагався збити свищик, але він навіть не гнувся. Старого Довгого держали за руки, а він, трусячи головою, лютував:

— Кажу вам, геть з моєї машини!

— Ха-ха... дивись — так і підемо!

— Ану, дайте йому понюхати антрацету!

— У топку його, сволоч! Хай обсмалить собаку...

— Геть з машини, бо вартових гукну! — хрипів безпорадно Довгий.

— Вартових?! Ану, тягніть його звідси!

— Давай сюди його!

— А стрілочник де? Куркуляча...

— Утік зарані...

— Сюди тягніть, до рову. Хай у нафті вмиється!

— Ха-а...

Довгого підтягли до глибокого зарослого рову, де на дні бігла брудна вода вкупі з нафтою, мазутою та іншим брудом.

— Хо-хо... Р-р-аз!.. Плава, гадюка!..

Механік, скотившись вниз, поринув кілька разів у рідкому бруді й по груди в рідині перейшов рів.

Згори летіли грудки й глумливі вигуки. Потім несподівано здаля хтось гукнув:

— Німці!

— Тікай! Варта!..

Луснуло кілька пострілів. За мить переїзд спорожнів.

Хто брудним смердючим ровом, а хто в обхід бігли з переїзду. З метушні й шуму розтинались поодинокі вибухи запального реготу: реготалася молодь, не дуже поспішаючи втікати. Віра пам'ятала, що мусять, будь-що-будь, а втекти, мусять прибігти додому й заспокоїти матір.

Машиністи

Недалеко переїзду хтось несподівано потрапив їй під ноги. Вона впала, вдарившись головою в паркан. Кілька чоловіка перестрибнули над нею, і вона лиш побачила, як вони задихалися від швидкого бігу. Потім чийсь сильні руки поставили її на ноги, хтось шарпнув за руку, і за хвилину вона не з своєї волі опинилася на чужому дворіщі. За мить перебігли до саду, звідти до другого і лише тут спинилися, оглядаючи оден одного. Поряд з собою Віра побачила візничового сина, що перший ускочив був на машину до Довгого. З ним було двоє літніх парубків. Утираючись рукавами, вони душили останні вигуки дужого реготу.

— Ну, що ж, будемо знайомитись, поки на вулиці втихомиряться, — промовив він до неї й подав руку.

— Товариш Юрко.

При такій обстановці Вірі не доводилось ще знайомитися, але вона вдячно стисла шорсткі, зашкарублі пальці. Прізвища ніхто не називав, і вона лише взнала, що другого робітника звать Семен, а візника прозивають просто Малий. Усі щасливо всміхалися, згадуючи останню подію. Потім, немов забувши за все, з сміхом перелазили парканами з одного саду до другого, поки не вийшли на далекий куток посольку.

Коли вийшли на вулицю, Юрко стиха спитав Віру за Тодося.

— Не знаю, — відповіла вона, раптом повертаючися всіма думками знову до своїх одноманітних мрій, — певне, він у міській в'язниці. Так каже Коломійченко і мій двоюрідний брат Сергій Довгий.

— Він ваш двоюрідний брат?

— Авжеж... Чому ви дивуетесь?

— Та як тут не здивуєшся! Чому ж ви втікали допіру від німців?

— Мене знають і змогли б заарештувати, а я їх ненавиджу, як...

— Тоді треба ненавидіти й свого двоюрідного брата.

— Знаю.

— Ну?

— Це ж, товаришу Юрко, не так просто, не так це легко розв'язати... Ми й вороги, ми й друзі, хоча він, я певна, і не хоче допомогти визволитися Тодосеві.

— А ви знаєте, скільки сьогодні сидить у нашій тюрмі таких, як ваш Тодось, скільки таких послали за малярією на Пинські багнища.

— О, я це не лише знаю — я це боляче відчуваю. Але чим би я змогла допомогти їм? Не знаю. Цими днями обійшла деякі родини за-сланих, але вони нічого не знають ні за своїх, ні за Тодося. А ви, певне, знаєте, як стати їм у пригоді? Навчіть, і я зроблю — як ви скажете.

— Так, знаю.

— Кажіть.

— Треба підтримати страйк.

— ?

- Ви не розумієте, як треба підтримувати робітників у їхній боротьбі?
- Здається, товаришу, я тепер нічого не знаю і не розумію.
- Коли схочете — ми навчимо.
- Я ж вас не знаю, хто ви є?
- Трьох із нас ви бачили перед собою; останніх потім узнаете.
- Коли?
- Коли забажаєте?
- Я хочу скоро... хоч би й сьогодні.
- Як забажаєте.
- Але ж ви мені довіряєте... Я вас можу зрадити.
- Ні, цього ви не зможете, будьте певні.
- Хіба?
- Авжеж. Ваш Тодось цьому запорука.
- Тодось у тюрмі, — відмовила вона.

Юрко подумав. Він дуже хотів порадувати дівчину звісткою за брата, але згадав постанову товарищів. Він упевнено промовив:

- Так, він у в'язниці, але захочемо ми — буде на волі.
- Я вам, товаришу Юрко, хочу вірити й вірю...

XIV

Другого дня Віра повернулася з крамниці залізничного споживчого товариства з порожнім лантухом. Борошна не дали. Втоплена впала на стілець.

— Продуктів нам не дадуть. Наказано давати лише за дозволом коменданта. А той дозволяє тим, хто не покинув роботи.

Ганна Андріївна обурилась:

— А звідки ми знаємо — чи батько пішов з роботи, чи й досі на машині?

— Казали — нехай у конторі депа дадуть папірець, що батько поїхав з потягом, може, і дадуть тоді. Але для нас це справа безнадійна: в депі знають про Тодосю...

— Що ж тепер?

Уперше за життя Ганни Андріївни голод заглядав до її хати.

Віра оповідала далі:

— На дверях крамниці поставлено вартового німця, що не впускає без перепусток від коменданта. А я не змогла вкупі з хлопцями перелазити паркан, щоб зайти з чорного ходу.

— І добре, дочко, зробила. Не ходи, не проси... Ми ще не старці, щоб у ката просити. Щось доведеться продати та на базарі хліба купити. А просити — набридло вже до кожного на поклін ходити. Щось украло, на когось набрехало — і вскочило в пани. Тепер кирпу гне, губу копилить.

На дворі було чути чийсь тверді кроки. Сергій привітався притишеним, немов винуватим голосом.

— У вас нічого не змінилося?

Видимо, він уникав чомусь погляду старої.

— Ех, Сергію, на який уже кінець воно мінятиметься? Гіршого, певне, не вигадати...

— А в нас, Ганно Андріївно, теж таке: батько захворів — лежить. Учора на переїзді робітники його здибали. Знервувався — тепер з місця не рушить.

Віра дивилась у вікно: не хотіла показати Сергієві обличчям, що вона про все знає. Вона не оповідала матері за вчорашній випадок, бо ж мусила б тоді розказати і про підпільників. Він продовжував:

— Учора зранку зник Євген. Може, до вас заходив?

— Не було.

— Я чомусь певен, що він наробить лиха й батькам, і мені. Сьогодні вранці на переїзді німецький офіцер затримав двох хлоп'ят — розкидали прокламації. Один було втік, та офіцерів бульдог здогнав і впіймав за штанці. Тепер під вокзалом у льосі сидять, плачуть. Ходив дивитися, думав, Євген між ними — нема. У селі Самборі вчора були партизани — нова неприємність. Завтра виступаємо ловити. А тут ще по лінії на двісті верстов страйк, якимось пощастило подати сюди за три дні ешелон.

Віра повернулась до нього:

— Чого ви заслужили, те й маєте, — спокійно вимовила вона, дивлячись йому в вічі.

— Годі вже вам... Знову сваритись почнете, — мимрила Ганна Андріївна, готуючи на столі до чаю.

— Хоч самого чаю нап'ємось, коли нема чого до чаю: не дає ваша, Сергію, власть нам нічого.

— Сьогодні я сам зайду до контори, — поспішив відповісти він, — це, звичайно, якесь непорозуміння.

Віра рішуче встала:

— Жодного непорозуміння тут нема. Усе ясно й зрозуміло: влада бажає голодом примусити робітників вийти на роботу. Залізницею підвозу нема, базари розганяють, а селян з підводами вертають на села... Але й голод не пожене робити... За три дні страйку люди вирости на десяток літ...

— Ти, Віро, стала завзята більшовичка. Але помиляєшся: частина робітників уже й тепер ладна стати до праці, але...

— Але не стали й не стануть — побоятся... Тепер боягузам найгірше: і влади страшно, і своїх робітників страшно. З кожним страйком роблять те, що...

Вона раптово вхопилася за іншу фразу.

— У нас до сусіди-машиніста сьогодні приходив розсильний з депа й вартовий. Діти сусіду попередили—встиг заховатися десь у бур'яні. А німець з розсильним пішли, як і прийшли—ні з чим. Ще й хлопці почали глузувати з німця. Той погнався за ними, хотів, певне, за вуха потягати, а розсильний переліз паркан і собі втік...

— Нічого,—оптимістично резюмував Сергій,—у такий спосіб довго не триватиме.

Павло Коломійченко, радісний, щасливий, бігав по своєму кабінетові. Він то куйовдив буйну чуприну, то, задоволено всміхаючись, потирав долоні.

Нарешті він докопався початку, а тепер розмотає нитку до самого кінця. Як він бажає дістатися цього кінця! Тепер уже полковник безумовно не матиме рації відмовляти йому в посаді. Тепер він, секретар коменданта, Коломійченко, доведе йому, на які речі він здібний.

— Ха-а... Побачимо, побачимо!

Він ще раз розгорнув папери й перебіг очима по кривих, неписьменно вигаданих рядках „донесення“ козака 5-ї сотні сто п'ятнадцятого стрілецького полку, Дениса Кривоноса.

„Тридцятого липня нас, шістьох козаків з бунчуйним Стрільчуком на чолі, було вислано на розвідку в гай, що берегом річки Куколки дістається села Самбору. По двох годинах блукання ми раптом зустріли кількох озброєних селян, що видалися нам за партизанів. Замість наказу стріляти бунчуйний Стрільчук підвів нас до їхнього гурту. Знайшлися козаки що пізнали серед партизанів своїх товаришів з робітничого посьолку. Обидві групи сіли на траві, без слова запалили цигарки. За яких чверть години ми рушили далі відшукувати якогось нового ворога, а партизанська розвідка пішла розглядати наші частини. Успіху того дня ми не мали й поверталися до свого табору вже іншим шляхом, щоб не повторити знову зустріч. Хоч ми їх і не лякалися, але чомусь усім було б неприємно їх бачити. Маючи вчинок бунчуйного Стрільчука й козаків з розвідки, як зраду Української Держави, подаю до вашого відому прізвища цих козаків. За випадок з партизанами уся розвідка тоді ж умовилася мовчати в полку. Серед партизанів дехто з козаків пізнав робітників Довгого й Матвійчука, яких я особисто не знаю“.

Коломійченко з особливою обережністю й повагою склав учетверо „донесення“ Кривоноса й поклав за пазуху. Він радів.

Нарешті він упіймав заплутаний вузол і зможе його розв'язати. О, тепер він знає, чому Сергій Довгий знову не зійшовся з ним так близько, як раніш. Тепер він, Коломійченко, доведе, через кого сотенний Довгий зв'язується з партизанами. А ще обіцяв помститися на своєму двоюрідному братові! Ганчірка!

Він гукнув начальника варті:

— Дайте мені п'ятьох козаків. Хай чекають біля під'їзду.

— Слухаю.

... Він ішов попереду, несучи в руках папку з паперами. За ним топали невлад по дорозі козаки. Посельчани крізь паркани сліdkували з дворів ненависними поглядами за непроханими гістьми. Паркани мали очі, що іскрилися зненавистю, але паркани не мали мускулястих рук — їхній гнів був безплідний.

Спинилися біля двору Довгого. Трьох козаків Коломійченко вислав за городи наглядати. З останніми пішов у двір. Несподіванка прикувала Ганну Андріївну до ослону. Вона байдуже простягла ключі Коломійченкові, сама в безсиллі, не повертаючи голови, поводила вражено очима за чужинцями. Віра була спокійна: вона думала, що прийшли за нею. Вона хотіла перемогти їх своїм спокоєм. Коли взяли від матери ключі, вона зрозуміла, що буде трус, з огидою скочила до своєї кімнати й нагнулась над книжкою. Але образа душила її, плівла до горла, каламутила в голові. Жодного слова з книжки не зрозуміла. Одно було на думці: показати Коломійченкові, що він мерзотник, що вона зневажає його. І все думала, що не мине арешту.

Коли він сам увійшов до кімнати, вона дужче нагнулась над книгою, жодним рухом не показуючи, що вона помічає його присутність.

— Досить гуляти в піжмурки, тепер ми вам не віримо, — промовив він до неї, заглядаючи в книгу.

Вона мовчки звела напівзаплющені очі й знову заглибилася в книгу.

Трус робили на дворі.

Віра не дізналась, чого шукали. Але думка за помсту, гостра, на- старалась, як вечірній жук, кружляла над її головою. І коли пішли вони з двору, нічого не знайшовши, і за парканом втихли їхні кроки, Віра, дивлячись на відчинену після них хвіртку на вулицю, промовила до матери з чудним спокоєм у голосі:

— Цього я не забуду йому! Він пошкодує не раз!

Мати сиділа мовчки на східцях і дивилася непорушним поглядом у те, що мають принести їй наступні дні. Лише тепер якось непомітно підкралася до свідомості її непохитна певність, що головне — в наступних днях, що має ще зазнати непомірно більше, ніж до цього. Вона не чула слів доньки. Не впав їй до уваги й чудний зловісний Вірин спокій.

Тоді дівчина повернулась до хати, шпурнула книжку на стіл і, справивши зодяг, вийшла.

— Незабаром повернуся. Піду на переїзд.

За нею зачинилася хвіртка. Ганні Андріївні здалося, що між нею й дочкою вже склався високий паркан і вона не в силі його здолати.

Після невдалого тусу Коломійченко не пішов до себе на вокзал. Цими днями він жив підвищеним темпом. Своїми хитрими очима він побачив, що саме настав час атакувати полковникову впертість. І тепер він, секретар коменданта, зможе довести перед ним свою вправність. Тепер він зможе! Лише треба скупчити зусилля й справити їх на одну мету. Цього вдару ніщо не витримає.

Він ладен зробити двадцять невдалих трусів, але, нарешті, враз збагатить свій матеріал, що його за тиждень має надіслати він до пана полковника.

— Сюди! — наказав козакам.

Вони вийшли на інший куток посьолку. „Пошукаємо ще й тут“, міркував Коломійченко. Знову дерев'яні паркани зоріли на них ненависними очима.

Коли козаки з Коломійченком опинилися на дворіщі Сергієвого батька, їх оточив неймовірний лемент і метушня. Собаке гавкання впліталася в зойк наляканої дитини й кількох жінок, що були в той час на підвір'ї. Несамовито кудахтали сполохані кури, і до всього долучався бас старого Довгого, що разом угамовував і собаку, і жінок, і розгонив курей. Після випадку на потязі він лише допіру став на ноги. Блідий, спалий з лиця, знервований, він дочкавав до Коломійченка. Голосу йому стало лише запитати:

— Що сталося, Павле Денисовичу?

— Нічого, не турбуйтеся. Зробимо в вас легенький трус та й усього. Не турбуйтеся, прошу...

Старий затремтів перед парубком:

— Але скажіть, за що ж така образа? За що на мене ця ганьба?

— Узнаєте, коли треба буде.

— Я ж і на машину пішов, не брав участі в забастовці. А владу завжди підтримую і отака напасть!

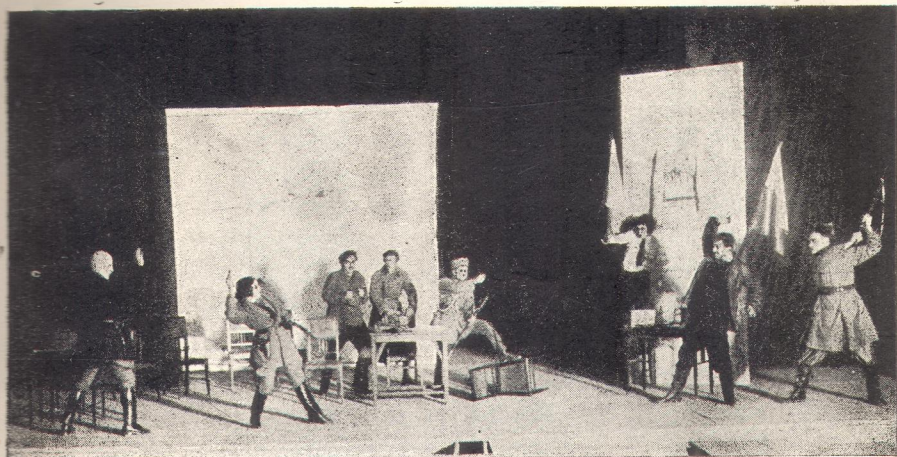
На паркані і на воротах стреміли засмалені обличчя здивованих приємно сусідів, немов якісь чудні ганчарі розвішали на планицях свій горшечний крам.

Кілька козаків з заступами пішли на город, а Коломійченко з двома увійшов до хати. З плачем за ними бігла дружина Довгого й відмикала шухляди. У міру того, як серед хати зростала гора перекиданого дрантя, Коломійченко тихішав, рухався швидше і вже шепотом промовляв до козаків.

— Мене послано, я тут ні за що не відповідаю, — удався він до старого, виходячи з хати. Назустріч йому з садка ніс козак маленьку скриньку.

— У кущах знайшли. Навіть закопано не було, а просто зіллям прикидано та й усього.

Коломійченко вихопив у того знахідку. В ній виблискували синім гартом три бравнінги.

„Березіль“

Ставлення Я. Бортника

І - ша дія. Сатана попався

„Яблуневий полон“

Художник Б. Шкляїв

„Березіль“

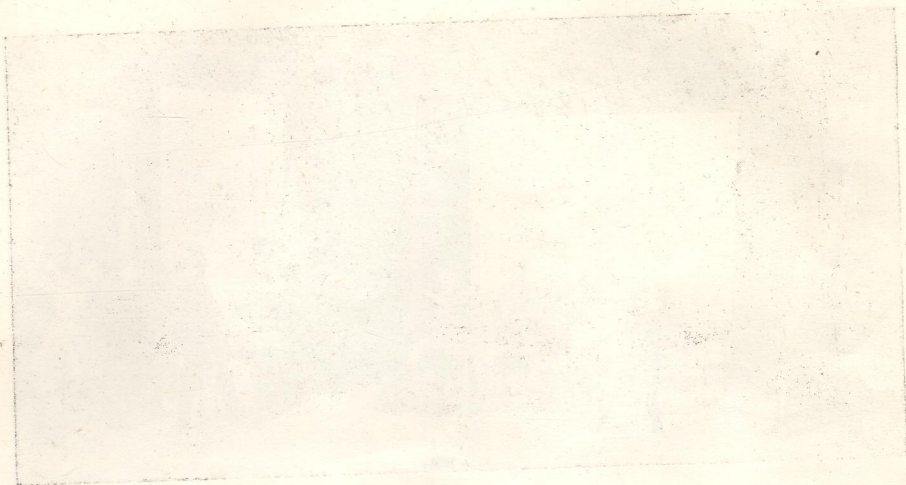
Ставлення Я. Бортника

„Яблуневий полон“ — п'єса І. Дніпровського

ІІІ - я дія. Ольга — арт. Бабіївна, Матрос — арт. Антонович

Художник Б. Шкляїв

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-МІСЬКА
БІБЛІОТЕКА

1891
The first of the year
The first of the year

The first of the year
The first of the year
The first of the year

— А-а! — злетіло йому з уст. Він глянув на переляканого старого.

— Чий?

— Н... не знаю...

— А хто ж, я за вас знатиму! Цю зброю покрадено в німців. А де бомби?

— Не знаю, це, мабуть, Євген... син у мене малий, заховав...

— Де він?

— Сьогодні третій день, як утік з дому.

— Як це втік? Куди?

На дворіці стало тихо. Перелякано дивився в очі Коломійченкові старий, і нишком плакала за його спиною дружина. Козаки мовчки старанно їли достиглі чорні ягоди. За двором, за парканами було тихо. Лише чиєсь хлоп'я, сидючи десь на вишні голосно вигукувало:

„Як у нас на Україні
Всюди чудо-чудеса,
Українцям вся цибуля
Німцям — сало й ковбаса“.

Коломійченко виймав з револьверів набої. Його рухи, стали байдужі, мляві, немов сп'янів він з неприхованої радості. З городу прийшли останні козаки — бомб не знайшли. Але він не шкодував: адже ж і ця знахідка надто цінна. Знайдено покрадену зброю! Що тепер скаже про нього пан полковник?

Старий Довгий тремтячою рукою надряпав свого підписа під протоколом.

— Даю вам слово честі, — мовив він до Коломійченка, — що я ж не знав про цю схованку на моїм городі. Сам я ніколи не тримав у руках зброї. Євген зник, і я не знаю, де він.

— Ми вам віримо звичайно, і допоможемо вам знайти сина. А скажіть — ваш старший син Сергій часто відвідує вас?

— Іноді буває.

— І довго тут лишається?

— Коли як... він же свій. Але з цією коробкою він ніколи не приходив.

— Ніколи? Ви бачили?

— Так.

Козаки пішли з двору. За ними, награваяючи впівголоса, ніс Коломійченко дорогоцінну знахідку. Він звелів рушати на вокзал: на сьогодні для нього було досить. Тепер йому конче треба обмірковувати ситуацію, все врахувати й знову націлитися для чергового вдару. До них, ледве чути тепер, долітали вигуки завзятого хлоп'яти:

„Українцям вся цибуля,
Німцям — сало й ковбаса...“

XV

Юрко Воловик не чекав Віри. Побачивши її постать крізь вікно, він не аби-як здивувався.

— Що, не чекали?

Вона завітала до хати.

— Та ні, чому?.. Тепер усього треба чекати. Прийшла порадитися що робити.

— Що сталося?

— У нас кілька годин тому був трус.

— Ну й що?

— Коломійченко рушив од нас з порожніми руками. Але це ж має щось означати?

— Це говорить, що Коломійченко бажає вислужитися перед начальством, більше нічого.

— Товаришу Юрко, я остаточно вирішила...

— Що?

— Що я не мушу сидіти вдома без діла.

— Знайдіть роботу.

— Я ж не про те. Мого брата десь ув'язнено, батька кудись загнали — чи й вернеться?

— Чекайте, не хапайтесь необережно за гаряче — пошкодуєте потім. У неділю буде нарада товаришів. Приходьте й ви. А там знайдемо роботу на всіх. Тепер такої... ой, багато!

— Я все б зробила з радістю, нічого б не побоялася. Але ж сьогодні лише вівторок — до неділі п'ять днів.

— Терпіть. Коломійченко терпить невдачі, але повірте — матиме успіх. Він навчився терпіти, навчимося ж і ми вичікувати.

— Чекати, Юрко, надто важко, багато важче, ніж боротися. А потім чи приведе це до чого, чи може все — на вітер.

— Коломійченко так не думає — це його плюс. Можу вас поінформувати. Сьогодні після трусу у вас він пішов до вашого дядька, машиніста Довгого.

— До Сергієвого батька? — здивувалась Віра.

— Так. Сергій — ганчірка, а старий — чорносотенець. І все-таки Коломійченко пішов трусити до свого прихильника. Але дивного нічого немає: у гайдамаки Сергія є більшовик, маленький брат Євген.

— Знаю, це ж мій двоюрідний брат.

— Я так гадаю, що цей Євген потягнув у німців револьвери й бомби та й заховав їх у себе на городі. Коломійченко якраз і витрусив.

— Усе?

— Ні, револьвери не всі, а бомб і зовсім не знайшли. Вам, знаєте, варто пригланутися до свого чотирнадцятилітнього родича.

— Невже всього цього досить для Коломійченка, щоб зробити кар'єру?

— Звичайно, не досить. Але хіба він на цьому спиниться? Хіба він не має широких планів що до найближчого майбутнього? Він не лише нас ловить. Свое павутиння шпигунське він розставляє й на Слобідці. Йому пощастило намовити кількох тамтешніх хлопців, і вони десь сходяться на довгі розмови, з яких Коломійченко довідується за всіх непевних людей на Слобідці. А хіба це далеко від нас? Я певен, що за який тиждень-два він збере таку ж компанію й у нас на посьолку. Слобідські куркулі йому допоможуть у цьому. На чолі їх одна студентка українського університету в Києві, тепер на вакаціях, взялася до шпигунської роботи. Вона вже назвала кількох наших товаришів Коломійченкові, але він намагається довідатись за всіх, тоді разом для більшого ефекту, за одну годину всіх під замок. Нам невідомо, кого вона назвала, Коломійченко ж усі матеріяли держить при собі й незабаром надішле їх до коменданта міста. І от, коли всі ми заплутаємося в його плетиві, тоді ви переконаєтеся, що він страшний нам своїм терпінням.

Вірі раптово спала думка.

— А я його не боюся.

— Та й ми не боїмося, — спокійно відповів він, — але будьте обережні.

— А хто ця студентка?

— Настя Мазуренкова. Дядько її колись був урядник, тепер — звичайний хлібороб. У нього вона й живе тепер.

Вірі враз засяли очі. Не знаючи чому, вона немов зраділа. Ця студентка з нею добре знайома: колись вони часто сходилися до одного гуртку в гімназії, часто навіть гралися вкупі. Але навіщо ж їй усе це?

Усе ж якось неясна приємна думка не виходила їй з голови.

— Усе це треба обміркувати, — нарешті, вирішила вона.

— Ну, а ви що ж робили до цього часу? — запитав її Юрко, щоб порушити хвилинне мовчання.

— Здебільшого нічого. Усе сумую з матір'ю. Чи повернеться батько?.. Що робитимуть з Тодосем? Лише інколи читаю.

Юркові було неприємно, що він мусить таїти від неї правду про Тодося.

— У неділю на зборах обов'язково їй скажемо все, — прийшло йому на думку.

— У неділю ви прийдете сюди о 7-й, і я проведу вас до товаришів. Не далі, як за день по тому ви матимете якесь доручення.

— Я Вам, Юрко, буду дякувати, як нікому. Цим ви для мене дуже багато зробите. А тепер — до побачення.

Вона пішла. Початок якогось темного ще плану народився їй у думках... Але як довго чекати неділі!

Перед вечором Віра пішла на Слобідку. Швидко обганяла подорожніх, але самій здавалося, що вона ледве ступає. Потім одразу згадала, що нема чому поспішати — пішла повільніше, немов просто випадково завітала, гуляючи. Прогнали з паші товар, і в повітрі стояла рожева задумлива курая. Ревла десь на куткові корова, стоячи перед зачиненими ворітьми. Віра боялася села. Його спокій, небалаганна непорушність лякали її якоюсь незрозумілою загрозою — повибігають ось із хат п'яні люди з собаками й усі — на неї... А хіба є тут кому заступитися — такі чужі, непривітні ці злиденні двори, похилені хати, насуплені, немов злодії в баранячих шапках... Вона мало бувала на селі.

Легко розпиталася про шлях до Настиного дядька. Але люди дивилися вслід незрозумілим несимпатичним поглядом.

— Настя дома? спитала вона біля воріт підстаркуватого селянина, що саме виводив коней до колодязя.

— Отам, — показав він у садок за клунею, — Мишко, проведи од собак!

З двору вибігло обдерте хлоп'я з огірком та хлібом і, ледве проковтнувши недожоване, жваво заговорило до неї:

— До Насті? Еге? Ходімо, вона тут у садку. Насте, ось до тебе дівка прийшла... Ну, йдіть прямо, не бійтесь, а я Жука придержу...

Під грушею стояла з книжкою висока, по-міському вдягнена Настя. За два роки лице її трохи змінилося: з засмагленого сухорлявого стало виплеканим блідо-рожевим і вражало плавкістю ліній.

— Хоч і дивуюся, але рада твоїй візиті, — взяла вона за руку Віру, — ходімо до столика. Я за цілий день не можу знайти жодної людини, щоб хоч словом перекинутися. Іноді лиш увечері надходять знайомі. Ну, як живеш?... Років, певне, зо два не бачилися.

— Живу кепсько... Нудьга...

— Ти виглядаєш недобре. Хвора була?

— Ні, так... нудно.

— Чудна! Хіба тут гарних хлопців мало? Я от на Слобідці та й то що-вечора переводжу час то з військовою старшиною, то з німецькими офіцерами — вечорами мені весело. Ех, не вмієш ти...

Віра бажала виправдати якось свій прихід.

— Була тут на Слобідці. Чула за тебе. Ну й зайшла, ідучи додому. Хочу до університету вступати — треба зарані розпитатися.

І сама собі дивувалася, що всю цю нісенітницю говорила природно, ні трохи не підроблюючися, немов і справді вона мала їхати до університету.

Сидячи під креслатою грушею за столиком, довго згадували й за гімназію, і за гімназіяльну начальницю, і за бутерброди в буфеті. Широко розговорилися, згадуючи юнаків-гімназистів, що лише починали впадати коло учениць. Настя на два роки раніше закінчила гімназію й мала більше досвіду в цих справах та й з більшою охотою їм віддавалася.

— Ти, Вірочко, побувала б у нас у Києві. От весело... Ніколи сама не сиджу. Дніпро, театри, вечірки — завжди занята. А молодь — огонь... не пара нашим задрипанкам. Навчилася верхи їздити — німці навчили. І тепер би на дядькових конях їздила, але немає сідла. Дядько все обіцяє купити, аби лиш я лишилася в нього довше, але я незабаром їду до Києва — нудно тут, я не винесу тутешньої атмосфери.

Віра не знала, щоб сказати й собі в такому ж дусі. Вона потроху підтакувала подрузі, але й думками й настроєм була далеко від усього того, чим захопилася Настя.

— Я теж гадаю їхати в -осени до Києва.

— Звичайно, звичайно, їдь. Інтелігентна людина в цім болоті лише загинути може, а там ти, безперечно, матимеш успіх. Ні, я це тобі серйозно кажу — ти не відмахуйся. Як приїдеш — зараз до мене. Я тебе з товариством зазнайомлю. Не пожалкуєш... І до батька не захочеш йти. Ми з тобою закрутимо там справжній циклон — у центрі я й ти, а навколо нас — еполети, остроги, шлики, студенти... Вийде чудовий оригінальний циклон. Тут хто — Павло Коломійченко до тебе може прийти... Ти знаєш його? Ну, от... Він до мене частенько навіртає... Збираємо товариство — є тут троє-четверо розумних хлопців — і йдемо на прогулянку.

Віра випружила увагу. Тепер вона бажала, щоб подруга як-найбільше говорила на цю тему.

— Отак збираємо, Вірочко, компанію і йдемо за Слобідку...

— Куди ж тут можна піти? — не витерпіла Віра.

— Куди? А й, справді, тут майже нікуди йти. Знаєш, я хотіла... щоб і тут порядний циклон закрутити...

— Ну й як?

— Та як же? Матеріалу не вистачило й місця. Розігнатися ніде. От у нас... на Хрещатику закрутиш таке, буває. Знаєш — автомобілі, рисаки... То публіка православна дивиться вслід та, розумієш, хреститься. А тут і ні з ким, і місця немає. Коли година дозволяє, то йдемо на руїни маєтків Череповського. Там сидимо в покинутім без вікон будинку. Випивку приносить Коломійченко. Він, знаєш, не аби-як цікавиться мною, але я плюю на нього: мало їх у Києві!..

Тепер Віра сміливіше підтакувала. Вона так, між иншим, розпиталася, де цей маєток Череповського й коли вони ще підуть гуляти. Настя хвалилася своїми успіхами одверто, не зауваживши, що розповіла про те,

що Коломійченко наказував хлопцям не розносити на люди. Вони ще трохи розмовляли, поки Настя не схопилася стурбована:

— До мене ж може хто зайде сьогодні, а я ще не перевдягалася! Ходімо до хати.

Віра скористалася з нагоди.

— Ні, я піду до себе. Поночіє та й дома непокоїтись будуть. Проведи мене.

Вони вийшли за ворота, постояли ще хвилину й розійшлися.

— Ти ж дивися, Вірочко, готуйся до університету, — там ми з тобою такого циклону вкруtimo, що й ясновельможний чхатиме.

Тепер уже Віра не вважала на людей, не боялася похмурих хат. Летіла додому.

„Тепер лише все добре обміркувати, зважити...“

Мати, сидючи на ганкові, чекала на неї.

— Ти весь день блукаєш, а мені серце неспокійне: ще і з тобою що трапиться, тоді мені хоч самій до в'язниці проситися.

Віра радісно обняла матір:

— Не сумуйте, скоро прийде й наша радість. Скоро й ми засміємося в нахабні очі тому, хто хоче наших сліз. Люди не сплять, вони щось роблять — лише нам не видно поки їхньої роботи. Але незабаром побачимо... Треба лише уміти бути витриманим, треба навчитися вичікувати найслухнішого моменту.

І обидві розуміли, відчували своєю жіночою інтуїцією, що мають ще незміряну силу терпіння й зненависти — вистачить її, щоб не впасти й перед найхитрішим ворогом.

М'яко, плавко розіллалася вечірня повідь.

XVI

Нарешті Коломійченкові вистачило матеріалів. Коли в будинкові, де він мешкав, все вгамувалося, він узявся до роботи. У голові вже кілька днів туманів рапорт до полковника.

„Доводжу до Вашого відому, пане полковнику, що в напрямку викриття в нашому районі більшовицької терористичної організації мені пощастило за останні дні зробити кілька успішних кроків. Відомі вам мої попередні невдачі у цій справі вимусили мене з більшою енергією взятися до роботи, тим більше, що я спромігся, нарешті, знайти основну нитку до цієї справи.“

Двадцятого липня мене повідомили, що родина машиніста Довгого — мати й дочка — держать звязок з відомим терористом, колишнім помічником машиніста Тодосем Довгим, що тижнів за два тому втік з-під варти. Встановлене від мене слідкування за цією садибою нічого цінного

не виявило. Після цього незабаром я одержав листа від свого приятеля, козака з сотні Сергія Довгого, що перебуває в експедиції до села Самбора. З нього я довідався, що одного дня розвідка Довгого, зустрівшись з партизанською розвідкою, мирно з останньою розійшлася, сховавши цей факт од старшини. Це переконало мене в зносинах обох родин Довгих з більшовиками.

У наслідок трусу в цих родин було знайдено в садібі машиніста Довгого, батька сотенного Сергія Довгого, три бравнінги, що, безумовно, є з числа покраденої в німецьких офіцерів зброї. Коли взяти на увагу факт, що касарні Сергія Довгого розташовані за яких два двори від міської гімназії, де стоять німецькі частини, то темрява, що заволокала до цього крадіжку, тепер роз'яснюється.

Пошастило також узнати, що на Слобідці організувалася під впливом міської більшовицької організації група молоді. Частина осіб мені вже відома, за останніх мене буде повідомлено 4 серпня й тоді ж унсі проти п'ятого маю намір усіх їх заарештувати. Ця ж слобідська група допомогла робітникам Довгому й Матвійчукові втекти з - під варті підчас перевезу їх до штабу на роз'їзді № 2.

Оскільки на партизанів до села Самбора вислано лише одну сотню на чолі з Довгим, то можна передбачати, що успіху вона не матиме.

Сподіваючися покінчити з більшовицькою зграєю найближчими днями, гадаю, що мої обов'язки тут покінчено, і насмілююсь прохати Вас^е відкомандувати мене на іншу роботу“.

Закінчивши рапорта, він оддався своїм думкам.

Іх було кілька й налізали вони гуртом, забираючи йому спокій, не дивлячись на одне.

Бувало, прокидався вночі або їхав сам візником — завжди настирливими коментарями напосадили на нього химерні думки. Уявляв себе національним героєм, що робить тріумфальну подорож визволеною Україною. Його зустрічають десятки тисяч, що замирають на місці, лише піднесе він руку, щоб промовити кілька привітальних слів. А по газетах — його портрети в найрізноманітніші моменти його тріумфального турне. Іноді, здавалося, що все українське козацтво проголосило його своїм отаманом і він ладен спробувати вмерти за народ. Військова старшина чекає слушного моменту, щоб наставити його, Павла Коломійченка, на гетьмана Соборної України... від Чорного моря й до Брянських лісів...

Такі думки його виснажували. Тоді він нетерпляче бажав бути за коменданта на якійсь станції. Там би він неминуче викривав якісь грандіозні змови кацапів-більшовиків, швидко посувався б вище й вище, з посади на посаду, як по східцях... А потім він знову національний герой... Уранці, не проспавшись, брав драму „Богдан Хмельницький“ і упивався патетичними рядками, читаючи вголос.

Так повторялося раз-у-раз.

Раптом він згадав, що в рапорті не вказав, куди саме бажав би перевестися. Він знову узяв перо. У цю мить його думки сполохав дзвінок телефону. Коломійченко схопився, мов підколений на тортурах. Ручка випала з рук і покотилася по рапорту, залишаючи за собою чорний слід.

— Хто дзвонить?... Слухаю... Убили вартового німця?... Зараз, зараз біжу... перекажіть, буду зараз...

Біг скажено в гарячий морок, що горнувся лукавою кішкою до обличчя, по-хижому дихаючи на жертву.

Ніч була зоряна, а тишу дзвінко роздирали металеві голоси півнів.

XVII

Поволі йшла стежкою серед пшениці. Коли шумить одноманітним шумом золота повідь під такою прозорою блакиттю, що від захоплення відбирає дух, то можна не побачити блакитного оксамиту, не вчути й сотень голосів і лише думками вільно ширяти на просторах. І багато їх! Легкі вони, легше за вітер — не здогнати, не зловити на такому просторі! Не побачила в золоті достиглого колосу, білої, що розчесаний льонової кужіль, хлоп'ячої голови, не вчула, як зашуміла під чиєюсь ходою пшениця. Для неї скрізь було море чужого золота й голуба, аж синя, тиша.

Тремтячий, що з самих грудей викотився, голос:

— Вірко!

— Ти, Євгене! Чому тут ходиш?

— Вірко, йди сюди — тут балка, бо мені на стежку не можна: можуть побачити.

Сонце чомусь не засмарило його сухорлявого обличчя. Сторожкі очі похапливо бігали по сторонах і біла нерозчесана чуприна падала на бліде чоло.

Сіли на соковиту, рясну отаву, що на схилі вузьенької балки. Обняла хлоп'я за плечі й заглядала в рухливі темні очі, ладна зробити все, що лише накаже це суворе, серйозне обличчя. Повернувся до неї лицем, і вона раптом вжахнулася від його запалих щік, від маленького загостреного носа й тендітної блідости обличчя.

— Євгене, ти ж, певне, і не їв ще сьогодні?..

Він усміхнувся винувато, по-школярськи.

— І сьогодні, і вчора.

Вона з жахом дивилася на нього.

— То ж ходімо швидше до нас... біжімо!

Вона сіпнула його за руку.

— Боюсь,— відказав він,— не можна мені ще.

Віра не витримала його дитячої безпорадності. Схопилася й гостро, як старший меншому, сказала:

— Тоді чекай — я миттю принесу тобі. Тут недалеко.

За хвилину її голова замайоріла над колоссям. І, коли дівчини не стало видно, Євген тихо свиснув, поклавши дві пучки до рота. Двоє хлопців вибігло до нього з пшениці. Засмалені лиця й блискучі очі під чуприною робили їх схожими на дикунів.

— Ну що? Чого вона побігла?

— Зараз, казала, принесу. Чекайте!

— А вона не приведе сюди кого?

— Не така, брате.

— Або кому скаже.

— І не розкаже. Вона сама з понятієм...

— А про шпалери говорив?

— Не... ось прийде, то я скажу, щоб принесла з малини. Піде до вагонів і непомітно винесе.

— А коли не захоче?

— Спробуємо сами піти вночі. А тепер ховайтеся, бо, здається, назад біжить.

Віра поспішала до балки, де покинула Євгена. Він радісно сміявся, дивлячись на неї:

— Ось на, їж, а ввечері ще принесу.

— Добре, — він поклав усе біля себе, — це я із'їм, а тепер мені ще треба тобі сказати одну річ.

— Ну, кажи. Що там?

— Піди до нас, так, немов навідатися, потім піди на город і в малині під парканом знайдеш скриньку в зіллі.

— Скриньку в малині? З німецькими бравнінгами? — вигукнула здивовано Віра.

— Ну, так... з бравнінгами. А тобі хто про це сказав?

— Так це, значить, ти поставив?

— Я.

— Наробив же ти, Євгене, біди! Приходили гайдамаки до вас з трусом... Знайшли скриньку.

Хлопець зісно сплюнув набік і послав гайдамаків до біса.

— Хто ж це виказав?

— Коломійченко їх приводив, більше нікому.

— Гаразд, — прошепотів хлопець, — ми йому це нагадаємо!

Віра злякано зашепотіла:

— Що ви йому зробите? І хто це „ми“?..

Перед нею вже серйозний юнак, а не малий Євген, що допіру червоїв і соромився її. Його голос став сухий і зісний:

— Ми — це я. А зробимо йому те, що вже зробили німецькому вартовому коло мосту на залізниці.

Вражена дівчина ледве змогла вимовити безпорадно:

— То це ти забив учора вартового?

Він люто одвернувся вбік, немов нахвалявся помститись не на секретареві коменданта, а на Вірі.

Раптом його очі заблищали. Він пожвавішав. Весело почав оповідати:

— Ми до нього давно вже ходимо, міняємо яйця на цигарки. Здавна знайомий. А раз принесли йому спирту — не хоче пити. „А після, як змінишся, питаємо, питимеш?“ „Буду“ каже... Такий, що й по-нашому трохи розмовляє. Почекали ми під переспою, поки змінили його. Потім напоїли спиртом, ну й усе.

— Як усе?

— Порішили й усе...

— За що?

Витончені риси Євгенового обличчя затремтіли й сплуталися від довгого хворобливого реготу.

— За що? Мавзер у нього забрали — от за що...

Віра мовчала. Їй здалося, що зрозуміла, нарешті, вона, чому цей хлопець радіє смерті чужого салдата. А хіба ж вона не раділа б, коли б і сама змогла щось заподіяти їм, отим чужим салдатам? Євген проти неї дитина, але ж він усе може зробити. Недарма ж він так упевнено, люто регоче. На мить у думках промайнув Коломійченко... помста... Вона зможе довести Юркові з товаришами, що вона все може зробити, не боячися.

— Євгене, — обійняла вона його за плечі, — ти ненавидиш німців і хочеш їм чинити шкоду на кожному кроці, але ти малий ще, що ти зможеш їм заподіяти?

Він зневажливо глянув на неї скося й дивився вбік.

— Ти сам кволий та навіть і з своїми товаришами. А в нас на посольку є сильна організація, що бореться з німцями, з гетьманом.

— Більшовики, так?

— Так, а коли будеш ти надалі красти зброю, забивати вартових, то ж лише ти нашкодиш цій організації. Їх будуть дужче шукати й таки знайдуть.

— А нехай ховаються, — зауважив хлопець, — ми ховаємося.

— Ви? Я не знаю, хто це „ви“, і не розумію, від кого ви ховаєтеся. Євген трохи помовчав, потім зауважив сердито:

— Ну, ти, коли не розумієш, то до нашої справи не встрявай.

Він вийняв з кешені німецьку цигарку й спокійно запалив, пускаючи дим через ніс.

— Але ти зміг би нам допомогти.

Тоді він, не розуміючи, почав дивитись на неї.

— Наприклад, тобі можна було б доручити віднести секретну пошту кудись на село.

Євген гордовито всміхнувся, глянувши на сестру:

— А мені може ваша організація доручити висадити на повітря залізничний міст через річку? У вас є для цього запаси динаміту?

— Коли буде треба, може, і доручать, а тепер знайдуть иншу роботу.

Він незадоволено похитав головою:

— Я згоден робити тепер тільки вибухи.

— Твої вибухи — нісенітниця. Тепер инше потрібно.

— Що?

— Коломійченко знайшов лише частину вкраденої в німців зброї.

Окрім того, ти маєш, певне, ще бомби. От і віддай їх нашій організації.

— Ов-ва, — протягнув він, — ми стільки поповозилися, поки дістали, а тобі зразу: „оддай...“

— Тобі ж не потрібно.

— Не дам.

— Віддай частину.

— Поговорю з хлопцями, може бомби і, що взяли в гімназії, й оддамо. Не годяться вони нам.

Умовилися, що ввечері Віра знову вийде до балки, принесе страву й забере скриньку з бомбами. Наостанку Євген промовив:

— Коли треба буде зробити десь вибух — гукнеш. Ми все зробимо, аби лише динаміт був.

— Добре, гукну, — сміялася вже вона, рада, що хоча де в чому вмовила хлопця.

XVIII

Напуває палкий липень свої останні ночі гарячим соком молодости й заколисує, що та ненька, дівочими піснями; в синьому чисто-випраному подолі перекидається сліпучими кремняхами; падаючи, вони лишають по собі срібні нитки і зникають, зникають непідхоплені.

Між посьолком і першим обніжком піль ледве помітно виблискують чотири крицевих струни, що тікають повз семафори кудись — за сотні, тисячі, в безвість... Але не вийшли сьогодні до своїх будок стрілочники, незасвічені ліхтарі втонули в мороці, рейки не стогнуть під сталевими бандажами машин. А за п'ять сотень верстов, на другому кінці залізної путі, вгинаються рейки під гарячим паротягом. Стоїть, перехилившись у своє вікно, старий механік, весело насвистує, чекаючи собі „путьовки“. Він по двох тижнях примусового поневіряння з німецьким панцерником перепріг, нарешті, свого сталевого жеребця під ешелони і вертає на свій край.

Давно вже не сидів він увечері за самоваром, давно не брав з тарілки стиглої вишні, смакуючи її кислуватий сік. Ех, скоро промайнуть півтисячі верстов.

Так мріє старий, бородатий дядя, весело насвистуючи пісеньку з своєї молодости, в чеканні „путівки“ для ешелону. Але хіба може він знати, що там на тім кінці залізниці? Хіба може бачити, що там його дочка крадькома перебігає стежкою до балки в пшениці, пригинається до отави, стиха вигукує й чекає. Потім до неї наближається маленька тінь. Про що вони так тихо розмовляють? А за хвилину вона біжить легко назад, сторожко вслухається в шум сухого колосся, в пересвисти нічних птахів. Ніхто не наважується сполохати її напружені нерви, навіть недалеко на залізних путях — тихо, мертво, не свистять свищики, не чути гаслових ріжків. Дівчина підходить до паркану, відсуває на бік клепку, ставить додолу невеличку скриньку й зникає в садку за парканом.

А хто ж розповість старому механикові Довгому про його несподіваного ворога, що сидить за секретаря в коменданта, хто знає, що він записує, нахилившись над своїм синім зошитом.

„Поволі стягую до себе всі нитки й змотую їх собі на клубок. Полковник викликав на особисту розмову. Обіцяв по ліквідації більшовицької зграї послати до иншого міста. Значить — підвищення, уперед без вагань і сумнівів! Завтра слобідчани подадуть прізвища останніх невідомих мені більшовиків. А вночі, за кілька годин, я посаджу всіх під замок двома поверхами нижче за мене.

Скільки вони попсували мені крові! Полковник наказав відкликати Сергія Довгого з сотні, — ловлять зрадників. Як він тепер виправдається? Це був ще один вузлик на моїй нитці, я розв'язав його, як і десятки інших. Чекати лишилося всього один день. Як зустріне мене студентка Настя? Дурьоха — все думає, що я закохався в неї й себе не пам'ятаю. О, не знають ще вони Павла Коломійченка!...“

За п'ять сотень верстов нічого не знати старому бороді, механикові. Він радо бере з рук кондуктора „путівку“ й тягне за підойму свищика. Тільки чудно йому: навіщо до нього на машину ставлять двох вартових? „Ох, порядки!“ — думає він. Проте хай стоять, адже ж тепер він їде додому, туди, де дружина, діти.

Стукотять сухо буферові тарілки, одна в одну, а старий насвистує весело, вглядаючись у нічний каламут на путі.

Зранку Ганна Андріївна не вставала з ліжка. Гострий біль у голові примушував її виповнювати невеличке приміщення безперервним стогоном, що віддавався у Віриній голові нестерпучими колючками: що коли ця нікчемна материна хвороба стане на перешкоді її сьогоднішній прогулянці? Кинути матір одну й піти? Може, їй доведеться ховатися, як малому Євгенові. Що тієї роботи в хаті, а за нею промайнуло

матри — не схаменулася. Обідали пізно, а по обіді мати заснула. Стало тихо у хаті тихо. Віра чула, як шуміло їй у голові. Взяла маленьку сокиру й вийшла на двір. Принесла з городу скриньку й підважила лезом сокири накривку. Сміливо взяла залізну цитрину, а скриньку знову заховала.

За посьодком на полі — порожньо. Віра ні в кого не викликала ліжаря, бо скидалася на міщанську дівчину, що вийшла на поле читати книжку. Загорнуту в газету „лімонку“ міцно притискала книжкою до грудей.

Пішла в напрямкові до Слобідки. Своему спокою дивувалась сама. Але би нікого не зустріти! Та щоб Настя не одурила: зберуться сьогодні чи що перешкодить. До вечора лишалося годин зо дві. Було небо сіре, як сукно німецьких салдат, проте дощ, здається, не ладнався освіжити повітря. Незабаром виринула з зелени Слобідка, а праворуч, за яку верству — на полі руїни економії. Тоді сіла на горбі під вербою й розкрила книжку. Але в книжку не заглянула: стежила за недалекою руїною. Кожен здивувався б, побачивши її з книжкою, над шляхом — хіба мало є крадих місць для читання!

Ураз погляд її метнувся до Слобідки. Звідти вийшло двоє й рушили до руїни. Вона стежила пильно за ними, поки й зникли в деревах колишньої економії. Незабаром туди ж прийшли ще кілька чоловіка. Віра здала нікого не могла пізнати, але певна була, що то сходиться гурт Коломійченка. Вона вже не могла спокійно чекати. Несила було сидіти й заглядати в книжку. Настя тоді казала, що вони завше допізна сидять там — „розмовляють“. Вирішила обійти навколо руїн, криючись за густим чагарником жовтих акацій.

На шляху швидко наближалися двоє верхівців, глухо гупаючи по обитій дорозі. Віра здалеку впізнала Сергія. Хотіла перейти шлях і толокою рушити до руїни, але він, раптом упізнавши її, замахав рукою. Мусила зачекати. Він здивувався, глянувши на неї:

— Що трапилось? Ти зараз біліша за папір...

— Нічого не трапилось! А ти чому до міста їдеш — мало тобі там діла... під Самбором?

Джура спинив свого коня віддалік.

— Облиш, Віро, думаєш, мені приємно воювати того, кого я сам добре не знаю.

— А Скоропадського ти добре знаєш?

— Ще раз прошу — облишмо про це. Краще скажи — в мене дома ніяких неприємностей?

— Здається, ніяких...

— А Євген не повернувся ще?

Віра здригнулась. Подумала хвилину:

— Не повернувся й не вернеться.

— Чому? Хіба ти знаєш, де він?

— Н... не знаю, а тільки певна, що... А ти чому їдеш без своєї сотні?

Вона просто чомусь бажала відтягнути час.

— Я, розумієш, і сам не розумію, чому так сталося. Викликав за якимось дідьком полковник, ще й у досить суворому тоні. Проте я, здається, радий, що мене викликано до міста, бо, ти знаєш, хто перебуває серед тих партизанів?

Він близько нахилився до дівчини.

Та стисла плечима:

— Звідки я можу знати? Не думай, що маю з ними зносини, хоч і симпатизую їм, хоч і щиро бажаю якось допомогти їм...

— Вірю, що ти не знаєш. Але я тобі зараз скажу.

Він на мить замовк, немов шукаючи особливої уважності на її обличчі. Справді, вона зацікавлено дивилась на нього.

Тоді він ще нижче нагнувся, немов боячися, що джура почує його слова:

— Серед партизанських загонів тепер Тодось і Матвійчук. Вони, певно, і привели...

Вона злегка крикнула і, схопившись за сідло, потяглася до Сергія. Потім ураз відступила два кроки й безнадійно промовила:

— Це помилка: вони обидва в міській тюрмі.

— Колись були, — додав він, — і колись же втекли. Тодосю в партизанів бачили мої козаки.

— Але ж Коломійченко запевняв, що він у в'язниці.

— Бо хотів чомусь одурити вас.

Вона мовчки раділа. Дивилася вбік, часто дихала, помітно хвилюючися.

Він подумав, що, може і не слід було про це оповідати.

— Слухай, Віро, але про це нікому... Згода?

— А матері?

— Ну, лише їй, більше нікому.

— Так, звичайно.

Ураз вона схопила його за руку:

— Сергію, ти ж не допустиш, щоб твої козаки що зробили Тодосеві?

— Ну, от! — гостро вимовив він, — я ж тут при чім?

... Коли він від'їхав, попрощавшись, вона ще раз вернула його:

— Матері за Тодосю сам розкажи сьогодні.

— ?

— Я можу пізно повернутися.

Не відповідаючи, він подумав і запитав:

— Що це в тебе загорнуто в газету?

— Сніданок,— механічно відповіла вона й самій стало дивно, що так швидко й легко збрехала.

Він повернув коня до міста. Гукнув джуру. Вони, розмовляючи, повільно почали віддалятися від неї. Далі з-за повороту виднілися лише їхні постаті та голови коней. Віра хвилину дивилася вслід, потім повернулася лицем до панської руїни. Хвилину подумала. Як бажала вона побігти додому, розказати матері за Тодосю!.. Відчула, що може передумати й повернути додому. Тоді враз зірвалася з місця й швидко пішла толокою до руїни. Йшла крихким обжніком між стіною пшениці й безкінечною толокою з кущами свиріпи та колючок. За кущами акації вже побачила низенький будинок з червоної цегли — єдиний уцілів на руїні. Осторонь від будинку підійшла до густої стіни кущів, потім поволі наблизилась до будинку. До нього не лишилось і десяти кроків, але зелена стіна розділяла їх.

Дужий регіт і вигуки лунали крізь повибиті рями вікон. Певне, вони не лякалися, що хтось сторонній поцікавиться ними. Віра руками розсунула кущі й оглянула дім. Кілька великих дір замість вікон дивилися темнуватим зівом. Вона змряла очима віддаль між нею й стіною. Чути було уривки розмови, але слів не можна було розібрати. Хтось кинув крізь вікно в кущі порожню пляшку з-під пива. Вона впала біля Віри. На хвилину стало тихо. Раптом їй набридло вслухатися; у грудях защеміло. Швидко розгорнула газету. Боялася, щоб не вийшов хто з хати. Зовсім спокійно сіпнула за кільце і, розмахнувшись, кинула в пролом для вікна. Повернулася бігти, але впала, заплутавшись у сукні. Миттю звелася й побігла толокою до шляху, чомусь підтримуючи зачіску на голові. Її вмить наздогнав короткий заглушений вибух. Вона не оглядалась. Думала, що вибух буде дужчий. Далі бачила перед собою за шляхом лише стіну пшениці, куди стреміла за порятунком. Шлях, немов утікав від неї. Падала кілька разів і, підвівшись, швидше бігла вперед.

Нарешті дісталася шляху. Сtribнула через колію. Але хтось перетяв її відступ. Звела очі — перед нею басував Сергіїв кінь, а за поворотом наближався джура.

— А-а... — протягнув Сергій. — Ти?

Вона одвела рукою морду коня й немов перескочила через дорогу. Перед пшеницею оглянулася, спершись на стовбур верби. Сергіїв кінь мчав толокою до руїни, де вгорі розходився рудуватий дим. Подумала, що зруйновано останню будівлю. Раптом десь коло залізниці за лісом затахав кулемет. Потім у мозок урізався Сергіїв гнідий кінь, що звівся дибула на толоці. Потім перекошене вогке лице Сергія, що вертав на шлях. Під верхнім щелепом заховалася спідня губа, а кашкет лишився на толоці... — Яке ж буйне в нього волосся! — подумала.

На шляху кінь ізнову звівся дибула і враз рванувся вперед, далі від посьолку, до гаю, де пахкав, не вгаваючи, кулемет. Ще побачила, як намагався, бовтаючи на малій конячині, здогнати Сергія джура.

Чомусь прийшло на думку, що Сергієві без кашкета буде холодно, і, відчувши під ногою обніжок, зникла в пшениці.

...Лише радість не бажала міститися коло серця — стреміла розітнути груди й прогрімить дужим громом над безкінечними спокійними нивами. Та лиш ухопила жмут сухого колосся, притисла до обличчя, бажаючи хоча на мить утамувати розбурканий вогонь нестримної радості, і сіла поволі на обніжок.

— У-у!.. — вигукнула що-сили дико, мов навіжена, і їй відгукнулися ниви звідусіль:

— У-у!..

За лісом ущував кулемет.

XIX

Старому бородатому механикові й весело й сумно. Радіє, що переміг сотні верстов і веде машину останній перегін. Але два вартових німці на машині псують йому настрій. Хіба ж його вчили хоч раз за тридцять літ вести машину під рушницями? За десять кроків від машини не пускають — все сами роблять. Помічникові на тендер треба, то й за ним один лізе: не відчепив би, буває, помічник паротягу від валки. Лиш на роз'їзді, коли вилазив оглянути машину, хтось гукнув на нього з-за рову: „Механику, чи довго ще маєш їхати? Дивися — покатаємо тебе!“ Хотів старий піти за рів, розпитатися, так німці за ним, що ті вірні панові пси. За роз'їздом путь усе вгору. Пари нагнали зарані. Гуде, дрижить казан. Іноді зривається запобіжний клапан, і стисла пара розкидає важкий гуркіт по навколишніх гаях.

Радіє механік. Останній перегін за яких півгодини перескочать, і віддасть він машину в депо, а німцям скаже: „йдіть собі, хлопці, спати, бо й мені вже час відпочити“. І піде на посьолок до своїх... Кілька радісних, щасливих хвилин переважають два останні тижні муки й суму.

З розгону злетіли на узвіз, але до вершини не дійшли. Починало поночіти. Машина задихалась, тягнучи довгий хвіст. Розкидала з димаря іскристі набой. Доповзали вершини узвозу. І враз мовчазні гаї озвалися цокотінням кулеметів. Стукнулися полохливо вагони в буфери один одному, рванулася вперед машина. І на відповідь гаям гримнуло кілька пострілів з вагонів, а потім злякано загрюкали дверима, боячися атаки.

І враз механік безсило сів під регулятором.

До нього стрибнув з готовим прикладом вартовий, але відступив, глянувши в очі старому: були в них жах і покора, але безсило звисали

руки по боках і губи беззвучно сіпалися, щось бажаючи висловити. Вартові скочили на тендер і пускали один за одним у повітря набой.

Молодий помічник відсунув від гарячої топки механіка, сам став до регулятора. Та вже котилася з узвозу валка, переїхавши вершину... Бадьоро клепали колеса по стиках рейок.

Сірі мундири збилися на станції коло першої за ввесь страйк машини. Механіка зсадили на перон. Щось бажав йому сказати комендант, та прибіг черговий і сказав йому щось на вухо. Той ураз повернувся і бігом помчав до себе. Старого Довгого віднесли на візника. Звело йому м'язи на обох руках і ногах — лише стогнав, прохаючи про щось людей очима.

Коли їхали візником, їх здогнав невеликий загін, на чолі з комендантом — кудись поспішали з тривожними обличчями.

У себе на подвір'ї побачила Віра гурт сусідів. Стояли стіною кругом лямпи. Відразу вчула недобре. Кинулась до гурту й першого пізнала Сергієвого батька — йшов з відрами по воду.

— Батька параліч узяв, — промовив до неї й побіг.

Зрозуміла все й знову не розумом — серцем відчула страшну правду. Дядько оглянувся на неї. Зустріла його погляд, прошепотіла:

— Зраднику!.. Паскудо!..

І кинулася до скаліченого батька крізь гурт сумних людей.

XX

А вночі посьолок не спав. Глухий похапливий гомін котився в м'якім морозі покручених тісних завулків. Десь за дві-три верстви від станції, під самим містом, зривалася раптово стрілянина з рушниць: партизанські загони розсипаним ланцюгом стримували розгублені сотні німців з гайдамаками, що намагалися наблизитись до станції.

На посьолокові ніхто не стріляв. Була метушня й сльози, коли з вокзальних льохів звільняли в'язнів, що їх туди засадила гетьманська комендатура. Та швидко всіх ховав нічний морок, що важко нависав над будівлями.

Десь перед світанням прийшов спокій до хати Довгих. Віра й мати мовчки пильнували неспокійний короткий сон старого. А від самих, здавалося, втівав назавше сон. Про це не думали. Лише напружено вслухалися в байдужу тишу, здригаючися при кожному звукові, що раптом діставався здалека їх стривоженого слуху. Шумів, нагораючи, гніт у газовій лямпі.

Зненацька схопилися, коли хтось злегка застугонів у віконницю. Віра вийшла. Коло ганку чекав Юрко.

— Ходімо не гаючися.

— Куди?

— Там видко буде.

За хвилину минали завулки посьолку, чомусь поспішаючи зарані відгукнутися на запитання випадкових вартових. Він мовчав, а Віра не розуміла, чому вони мають іти до Юркового двору. Вона бажала б хоча кілька хвилин побути там, біля міста, де все ще хвилинами вибухала стрілянина. На її питання він не відповідав. Нарешті прийшли. Хтось незнайомий відкрив їм двері до хати. І в освітленій від лампи кімнаті на мить побачила лише одно обличчя — схудле, засмалене, радісне обличчя Тодося. Він злегка всміхався. І всі чомусь з веселою посмішкою дивились на неї. Бажала кинутись братові на груди, крикнути з радості, але він швидко підійшов, стис її руки.

— Ось хто перший кинув гранату в нашого ката!

Це Юрко вдався до товариства.

— Наша товаришка Віра вчинила першу атаку. Коли б Коломійченко лишився живий, певне, не так легко довелось б нам брати вокзал.

Всі враз загомоніли, всі намагалися висловити своє зачудовання з її вчинку.

Поволі розчинилися двері й на порозі, як і колись, став старий Воловик:

— Ану, громадяни, чи не можна тихше?..

Зареготали, не слухаючи старого.

— Воно й можна тихше, та зовсім цього не треба, хіба ми сьогодні боїмося кого...

Старий промимрив собі щось, виходячи з хати:

— Те ж сміливі!.. Чи не зарано сп'яніли з радощів?..

Від загонів, що стримували німців, прийшов Матвійчук.

Німці й гайдамаки припинили стрілянину: певне, готуватимуться пізніше до наступу.

Постановили перед світанком кинути посьолок і всіма загонами відійти за ближчі села, що в лісах. З півсотні звільнених з льохів товаришів мали приєднатися до партизанів Крапив'янського.

З наради розходились по двоє різними шляхами: сусіди не мусили бачити, що в Воловиків сходилися ватажки партизанів.

Тодось не пішов до матери: лишалось до ранку небагато, і посельчани могли б пізнати його. Вийшли з Вірою від Юрка останні. До них приєднався Матвійчук:

— Цієї ночі бачив Сергія...

Ті здивовані спинилися.

— Так, бачив Сергія, вашого двоюрідного брата. І, знаєте, що він робив? Ніс на руках забитого хлопця.

— Євгена?..— гукнула, не втримавшись, Віра.

— Не знаю кого. Він знайшов цей труп біля залізничного віадука. Хлопець мав смертельну рану від німецького багнета.

— Знаю,— додала, стримуючи сльози, Віра,— одчайдушний хлопець. Певне, намагався висадити на повітря віадук, щоб припинити надовго рух залізниці.

В цю хвилину над вокзалом упали дві ракети, розсипавшись червоними бризками.

— Гасло збиратися,— мовив поспішно Тодось. Потім Віра з жалем дивилась услід їм і лиш тепер зауважила, що сьогодні її не виснажали й трохи важкі пригоди. Чула в собі сили без ліку.

З якою охотою пішла б і вона глухими лісовими стежками за невловимими загонами своїх товаришів. Але її лишили на роботі в місті. Зате з цього дня, що мав за яку годину запалитися ранковим багаттям, вона почне справжню важку роботу, що від неї має собі право сподіватися на втому, біль, муки, але й на високе, непереможне щастя правої людини.

XXI

На світанні кілька партизанських загонів кидали посьолок. Закинувши на ремені рушниці, голосно вигукуючи й пересміхаючися, вони пошикованими лавами в шість чоловіка вертали на вербовий шлях, що ним гайдамаки водили на страту до гнилого багнища Чорної Луки свої жертви. Цим же шляхом кілька тижнів тому вели на тортури Тодосю з Матвійчуком. На цім шляху далі їх урятували слобідчани. Щось і тепер непокоїть Тодосю: родина його все ж лишилася в цупких руках гайдамаків. Поряд задумливий ступав Матвійчук. Хтось іззаду гукнув на Тодосю:

— Йди, тебе ззаду питають.

Він перебіг у хвіст загону. Там під доглядом партизанів ішов Сергій. Він помітно припадав на одну ногу: певне було десь поранено. У поріділому світанковому мороці Тодось відразу впізнав його, не вважаючи на брудний Сергіїв вид і скуйовжене волосся.

— Де схопили?

— Сам здогнав. Тебе хоче бачити.

— Тодосю,— впівголоса змучено мовив Сергій,— я здогнав ваші зағони, бо назавше покинув своїх козаків. Знаю, що ти не ймеш мені віри, бо ж я — гайдамацький офіцер, але...

— Чий труп ти переносив цієї ночі? — несподівано перебив Тодось.

— Євгена. Його закололи біля віадуку. Хлопець, певне, хотів зняти вартового.

Помовчали.

— Ходім,— раптом вирішив Тодось.

Вони швидкою ходою почали обганяти розтягнуті лави...

Гупали по небрукованій дорозі сотні ніг. В сухім повітрі пахло злегка порохом. Час було зажинати пшеницю.

МИХ. ДУБОВИК

МЕТА

Я моряка в порту спитав,
Дивившись на сплави:
„Скажи, куди увесь той сплав,
Ті чорні пароплави?

„Он баржі вигнули боки,
Он крає воду катер
І швидкокрилі байдаки
Снують вповодж фарватер.

„Іде, відходить пароплав
Й нема в порту угаву...
Скажи, куди увесь той сплав,
Ті баржі й пароплави?“

І він, махнувши на плоти
Рукою, шапку зсунув.
„Усі, — промовив, — до мети,
Що їй ім'я — Комуна“.

Київ, 1928

ОЛЕКСІЙ КУНДЗИЧ

БАТЬКО

Новела

Не ввійшов — уставився в хату, зігнувшись у дверях і разом повертаючись за ногою всім тілом, — каракатий, оброслий, великий. Скинув кашкета, повісив на кілочку і сів коло столу на лаві. Не глянувши навіть по хаті, усміхнувся в бороду й очі зіжмутив, старі очі двома ліхтариками в лісі, стрілками блиск пустив, — рідко так усміхається старий. Понурний він, а це — як хлопчик...

Жінка поралась коло печи, — зиркнула, подумала щось, здивувалась, але мовчала... Пересувала горшки рогачами, як старий обізався:

— Гостинця приніс... вгадай.

Поставила рогачі і з тривогою витирала радов'яним хвартухом упріле поморщене лице і руки, наче готувалася схопити щось, і мовчки дивилась на старого й на його усмішку.

Потім сказала:

— Мо — приписав?..

— Письмо від нашого більшовика... Будемо читати: зараз Марійка прийде.

Вийняв заклеєного конверта із пазухи, показав, повернув у руках, проти вікна подивився, наче не вірив, чи є там письмо, чи, може, обманують старих, — син давно не писав, — потім обережно розірвав і знову розглядав проти вікна, наче думав, чи не фальшоване... чи справді пише син... Розглядав, як розглядає дядько гроші... А стара стояла близько збоку і приглядалась, заходила то з одного боку, то з другого, а з рук не брала, бо лист од сина — то таке, що може тримати тільки господар... То, як гроші, дорожче за всякі гроші, — хай у хазяїна.

Потім прийшла Марійка, шморгала носом і читала сумним рівним голосом про те, що сина чекали дарма, що він і тепер не приїде, бо його перекидають кудись, у якийсь Слав'янськ, отже і третій рік піде, а його не буде, хоч обіцяв заскочити... А ще просить син, щоб не обидились старі, що колись він все-таки вирветься побачити їх... А яблук хай не зберігають ще з минулого року: яблук він купить собі, а садком володіти йому таки не доведеться; то добре, що хоч їм на

старості є де одпочити, — він радий цим... Дуже добре, що яблуні в цьому році цвітуть рясно. Говорить син — хоче він, щоб так ціло ціле царство наше робітничо-селянське і життя...

Тут батько перервав Марійку, хекнув і погладив бороду, а очима засвітив блискучо. Так і пригадала мати, як казав, коли хлопець малим був: „треба хлопця одчухрати: розпускається...“ глянула в очі старому і пригадала.

Розпускається, розпливається син на всю Україну, і садок рідний стає таким маленьким...

Хекнув батько, кашлянув, зкоса глянув на матір, хотів, щоб не примітила, а вона як на тее звела очі, і зустрілися вони, — дві пари тоскних старих очей... Одвернувся батько до вікна, а мати прикусила суху губу і схопилась за кінець хустинки, зав'язаної на підборідді, і — до очей.

Шморгала носом Марійка, а мати сякалася тихо і часто у хвартух і старий перепитував:

— Прочитай тут ще раз, о звідси, — тикав заскорузлими пальцем у листок, і Марійка читала знову — що яблук хай не зберігають ще з минулого року: яблук він купить собі; а садок йому не потрібний, добре що й старим є де відпочити, і радий син, що яблуні цвітом обілляло, але ще більш радий, що цвіте пролетарське наше царство і він у ньому не лишній чоловік...

— Говори, сину, на здоров'я тобі. Тільки не діддати б слухати такої мови! — зідхнув батько і встав з ослону...

* * *

Сонце спочивало на погоду, долини сходили теплим випаром. Грядка жовтіла капустянами. На селі самотньо гавкав собака, і за садком, почувши череду, ревло теля на припоні.

Старий стояв, важко обпершись на тин, і дивився в садок.

А садок — один тобі куш. Молоді яблуні в білім цвіту розпластали віти одна до одної, повпиралися масивною густою зелениною одна одній у боки — яблуні хороші, низькі й широкі, молоді, а погнало як їх: гиляки вниз ростуть, аж на траву листом! А трава рідка, але соковита та кущає, стеблами жене. Поміж листя вже виганяє і цвіт на вітах, так наче трава цвіте яблуневим цвітом. Вже порічок скоро не видно буде з неї. А ще ж тільки до Миколая йде, ще яблуні тільки-тільки цвітом осипатись почнуть не сьогодні завтра...

Од дороги тин з загатою. Коло тину ряд малин і грядка з капустянами, з настурціями. Дерев в чотири ряди, і дві вишні впутались між тими рядами яблунь... Жаль було викорчувати, а багато сливок таки довелося викинути, — заважали... З одного боку — хата, з другого — ряд низьких густих верб од сусіднього городу. Тут від дороги ринета

найстройніша з пухнастою короною, як дівчина у білому вінку, а далі молода попірушка. Колись зайці заїли, — хлопець обматив, обв'язав, а тепер от яка деревина! Хоч би подивився!.. Хочеться підійти, та трава аж полягала, — шкода товкти. В цьому боці стежок зовсім немає, тільки помилуєшся від хати з вікна та от грядки з квітками. Стежечка від хати до грядки... Скоро треба було б викосити в садку, тоді любо, розбираючи віти руками, пройти по покосах униз, як до левади, — обдивитися, чи вже зовсім зажив рак на циганці; зайти до грушки, що тичками рветься вгору. Торішнього року було дві грушки — так, як горнята... А там і стежка: одна на город, друга — до копанки. Тут черешні, вишні, — все є в садку, хоч невеликий він. Вишняк розрісся без ладу, порозкидано. Тут лавочка — син робив. А місця коло лавочки — тільки ноги поставити, а то барвінок постелився від квітняку... Перше тут було втопане, бо й досі стоїть турник — лата через дві вишні перекинута.

Гарний садок. Як ідеш з города, то глянеш — кущем одним розклався так між оселею і вербами, наче вщерть налито зелени. Стоїть, роститься й пахне вечорами; вдень цвіте й виспіває — благодать яка!

Стоїть старий, дивиться, передумує, згадує. Кому ж воно дістанеться, як земля прибере їх? Парубок у світ — та й немає... Ех!

* * *

Синок родився разом із садком.

Як пішов батько на гапонську війну, мати молода була та рада новою хатою, своєю; вимащувала сама, устатковувала. Обгородила двір — ходила відробляти сусіди — та коло хати почала садити садочок, а колись кропива була, якась, дідова ще, дровітня, пеньки... Хто б сказав! А все то святі руки!..

Насаджувала садочок, думала — прийде господар, порадується. І все діставала: там вишеньку, там чершеньку попросить у сусіди, а то й на панських городах тихесенько, так, як мають перші півні співати, піде, ви-корчає й несе з землею...

Потім прийде, ляже на полу, а під серцем трипається дитинка. Отож воно таке добре! Поїхало й забуло.

Син перше кохався в садку: звідки не прийде, бувало, — в садок зараз. Ще літ йому вісім було — помагав садити яблуньки. З батьком ходив купувати, а то держав глину, коли заціплювали... Сам, бувало, поливає, обдирає осельню та все радіє:

— Тату! Бублях є на папірушці! Здається, два!.. може й один! Але є!.. Я найшов допіру! Цвісти буде!

Обкопує, переносить, розсаджує малини... А раз зробив сажня з верби, кроквою збив та й вимірює всі куточки — весь садочок. Небагато його й намірив — двісті п'ятдесят квадратів і досі на слупові вирізано

коло хліва: „Садка є 250 кв. саж.“. Небагато його, але гарний же який! Потім, бувало, ще як з району приходив, усе в садок заглядував... Ну, а тепер пише... Аби, каже, царство наше пролетарське цвіло... Між людьми перевчився хлопець!

* * *

Пригадав старий: приїхав син додому, — вже два роки тому. Все на селі виводиться; в читальні — з комсомольцями; прийде засвітить, та й читає щось, виписує у зошит; спочити ляже по роботі на сіні — зараз книжку в руки і — поки не засне... А як іноді почне говорити, то все про діла, про всякі зібрання — там кого прийняли та що казав хто, а садком тільки пробіжиться, тільки зиркне.

От і каже раз йому старий:

— І не поговориш з тобою: все хватаєшся.

— Та чого? — каже. — Я ж так часто говорю, розказую.

А батько:

— Та ти про советське все. Воно добре, тобі краще знати, але ж дома не годиться забувати... От дуба на леваді треба було зрізати та дощок випляти. Заколіє котре з нас, — в рядні не поховаєш.

А він слухає та позіхає. Книжку пальцем листає. Потім нагадався, наче прокинувся:

— Дуба, кажете? Що дуба?.. Що ви сказали?

— Дуба, кажу, зрізати треба... Е-е, синку! Бачу я, дома тебе не турбує, в садок не заглядуєш навіть... Іванові хлопці вишні обскубують...

— Хай, — каже, — обскубують! На здоров'ячко їм! Більше кварти не вскубе, як заскочить.

Аж у грудях заболіло:

— Та як ото! Сажали, доглядали — та й для когось!? Мені це не понятно... Ну, а як же, як ти візьмеш садок, як помремо — з гилляками обнесуть тоді?!

А він:

— Я, тату, не можу взяти садка, бо його возити не можна. А я от поїду скоро та в окрузі буду робити... А там хто й зна... Словом — не сидіти мені.

Так батьки й догадувались давно, ще як у районі був.

Прийшов раз, запряг воли, а сам, видно, про щось інше думає: запряг, ускочив до хати, в руки — якогось календаря та й стоїть і читає. І батога забув поставити. Поїхав по сіно, а рубля не захватив з собою. І як розминався з фурую снопів, та й люшнями поволик по гузирях. Мало не розвалив фури. Ну, дядько з воза шкрябнув по голих драбинах батогом, хотів хлопця дістати, тільки що не вдалося! А той аж тоді схопився...

Б а т ь к о

Словом, пішов між люди, пішов говорити — вже не до господарства йому... Хоч і каже все: партія велить любити господарство, і справді випрягає полового та й гладить по шиї, за роги бере, а сам все діла свої обдумує...

І поїхав. З округи перекинули кудись на Катеринославщину, а тепер от знову... Е-ет!

Ага! Так ота розмова!.. Каже — не сидіти мені тут.

Запекло старого. Глянув безнадійно, потім клято подивився, встав.

— Ну, як умиратиму, отдам усе Миколовому хлопцеві, запишу на нього. А мій син хай босяком...

— Гм... — десь-то не мав, що більше сказати, а потім: — Бачте, тату, Миколів учиться й піонер... Він у раді колективу піонерського... Хто його знає, як воно буде.

Загнало старого у глуху вуличку, що ж зробити?! Що?!

— Всі ви такі тепер. А де ж нам, старим, діти садки наші? Чи з собою в могилу забрати, чи як? Що ж — ми садили, а ви не хочете й готового? Та й що ж це, синку, за отаке? Не пойнятно мені.

— От таке, тату... А ви не журіться, якось буде.

І ці слова ще гірше ввели досадою: „Він ще утішає!“ Підняв голову старий, бороду сторч поставив, пальці розтулені, наче заціпив, ворушить...

— Ну, добре ж, добре, синку!.. У могилу з собою нести садок...

Син тоді вийшов.

* * *

Ніч по долинах простеляє полотна над озерами. Білить при місяці. Росяно: пройди городом — по пояс заросишся, хоч викрути!

При місяці блищало одточене лезо сокири... Батько вийшов з двору урівноважений, наче спокійний, буденний... Пошелестів травою, і в тиші дзвонила тонко теслярська сокира, збиваючи кашку з доспілих стебел... Одгорнув гіляку від папірушки, прим'яв коло коріння траву і, ставши на одно коліно, гехнув дзвінко у стовбур при самій землі. Деревина здригнулась, наче звело її од страху корчем, і перецвілі цвіточки посипались на чорну спину чоловікові... А він зосереджено піднімав сокиру; лезо жадібно впивалося в соковиту кору, у свіжий осередок, і білі кусочки дерева падали в боки й завішувались на траві...

Яблуня не впала. Вона трошечки похилилась; досадливо зрубана до останку, струнулась, зіскочивши з пенька, і оперлась розлогими вітами на траву, на землю, а сама так і стояла зелена, й свіжа... стояла, як докір, як для печали.

Зайшла печаль гірка у груди батькові, хотів плакати й кричати, а зверху був спокійний. Підкладався до другої яблуні, бризнув білими грисочками, як схопила за плечі жінка.

Не кричала, що тронувся ума, що робить... Добре розуміла: лист, син... пролетарське царство...

— Змилуйся. Не губи! Воно ж живе! Воно ж плаче! Старий, змилуйся наді мною, змилуйся!..

— Іди,— понуро обернувся на мить і ахнув.

— Не дам! Не дам! Мене зарубай!.. Мене краще, його не рубай! Кинулась під деревину, впала.

— Іди, бо зарубаю. Все одно могила нам... Іди. На чорта воно!.. Хай цвіте власть...

* * *

Їхали ранком люди в поле, бачили—стоять яблуні, обсіпані жовто-зеленими зав'язками, тільки посхилялись трошки, наче на руки, а не попадали, бо такі красні, розлогі—одне в той бік верхом, друге в той бік. Зеленіють, тільки траву збито, втовчено, білі тріски кісточками розсипано по зеленому... Чудно так і... якось за серце взяло. Такий же красний був садок,— плакати треба!

— Тпру—у-у гов!—зупинив господар коні. —Стій!—сказав до хлопця.—Зайду спитаю, що то в них за збиток такий.

А як ішов до хати, побачив старого на дворі: закошланий, тупий, з сонними очима, сидить на колоді не то дрімає, не то щось роздвляється на землі.

— Добридень, дядьку! Що це з садочком вашим?—зі страшними очима запитав.

Старий підвів голову.

— А що таке?—і брови підійняв. Потім встав, подивився, спинаючись на пальці, через тин, обернувся й сказав таємничо:

— Тепер садочки одмінюються... Хіба не чули?... Мій син з города приписав, що одмінюються.

Виселок Високий

9. XI. 27